

О. О. Кураєв

**МАЛОВІДОМИЙ КОМПЛЕКС ДЖЕРЕЛ АВСТРІЙСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
АРХІВУ У ВІДНІ
ПРО ПОДІЇ В УКРАЇНІ 1914-1922 рр.**

(за публікацією Т. Горникевича) [*](#)

Від редакції. Понад тридцять років тому, в 1966-1969 рр., побачив світ чотиритомний збірник документів Австрійського державного архіву у Відні, присвячений подіям в Україні 1914-1922 рр. Між тим, фундаментальне видання, підготовку якого здійснив український історик священик Теофіл Горникевич, зі зрозумілих причин до початку 1990-х років було відсутнє у вітчизняних бібліотеках, а відтак залишалися поза науковим обігом в Україні й опубліковані в ньому документи, що являють собою істотну частину джерельної бази західної історіографії першої світової війни. Зважаючи на наукову цінність цього ґрунтовного, але й досі мало знаного в Україні видання, вважаємо за доцільне привернути до нього увагу широкого загалу українських дослідників. Не буде зайвим нагадати, що певна частина документів, опублікованих Т. Горникевичем, ще 1936 р. побачила світ у Москві (Крах германской оккупации на Украине. По документам оккупантов. - М., 1936. - 208 с.). Але названий збірник подавав архівні документи в поганому перекладі російською мовою, довільно скороченими й відредагованими, дуже неохайно археографічно опрацьованими. На це варто звернути увагу всім дослідникам історії 1918 р.

1134 німецькомовних документи, що опубліковані в збірнику, підготовленому Т. Горникевичем, висвітлюють вирішальні епізоди історії австро-українських стосунків періоду першої світової війни та перших повоєнних років. Вони походять з найвищих державних установ Австро-Угорської імперії та Української держави, від чільних представників політичних і громадських організацій (загальний обсяг видання - понад 2200 стор.). Матеріали, які увійшли до збірника, були відкриті для дослідників лише наприкінці 1950-х років.

Як зазначив у передмові до чотиритомника професор Інституту європейського права Віденського університету Віллібальд Плехль, лише особистий авторитет, яким користувався професор Горникевич, зміг відкрити перед дослідниками двері таких архівів. Це стосується передусім документів вищого державного керівництва, що розкривають військові та дипломатичні аспекти австрійської політики щодо України. Характеризуючи роботу над збірником загалом, професор Плехль підкреслив, що "в сьогоденній Австрії ми не знайдемо більш нікого, хто міг би виконати таке завдання".

Концептуальний підхід австрійських учасників видання базувався на засадах визнання політичних прав українців як нації, якій належить мати власну, незалежну державу.

Цей збірник став першим виданням, здійсненим Центром східноєвропейських досліджень ім. В'ячеслава Липинського у Філадельфії (США) після його заснування в серпні 1963 року. Слід відзначити, що професор Т. Горникевич був одним із засновників цього інституту та його представником у Австрії.

На основі документів збірника було виконано дисертаційне дослідження австрійського історика Вольфдitera Біля, присвячене мирним переговорам у Бресті-Литовському (1962 р.), яке у 1970 р. з деякими змінами і доповненнями було видане окремою книгою¹, та 18 наукових статей, що побачили світ протягом 1966-1994 років.

Названі праці суттєво вплинули на стан розроблення проблем "української політики" Австро-Угорщини та Німеччини в західній історіографії. Зокрема, наукові дані видання Т. Горникевича складають фактологічне та аналітичне підґрунтя німецьких та північноамериканських публікацій з таких питань, як плани Австро-Угорщини та Німеччини стосовно України в 1914-1918 рр., діяльність Союзу Визволення України, мирні переговори у Бресті-Литовському, окупація України у 1918 р.²

До збірника увійшли документи з Архіву Імператорського Дому, Двору і Держави та Воєнного Архіву, що стосуються подій квітня 1914 - грудня 1922 рр. Як зазначає у вступному слові Т. Горникевич, кількість виявлених документів виявилася настільки великою, що він був змушений відібрати до збірника лише ті, що були, на його думку, найціннішими.

Усі матеріали подані в археографічно опрацьованому вигляді, зі збереженням лексики оригіналів та вихідних ознак документів, дуже рідко зі скороченнями, якщо зміст не стосувався проблем української політики Австрії. Усі матеріали - німецькомовні, вступні статті подані ще й англійською мовою. Документальна частина кожного тому відкривається вступним історичним нарисом упорядника. Структура цих нарисів, що становлять самостійну наукову вартість, відповідає тематико-хронологічному групуванню документів кожного тому. За змістом вони є тезовим узагальненням змісту ключових положень документів, що друкуються у збірнику. Матеріали видання можна поділити на дві основні групи:

1. внутрішня документація органів державної влади Австрії;
2. документи українських громадських і політичних організацій, дипломатичні матеріали української держави, що в зазначений період подавалися до австрійських державних установ.

Цінність видання полягає в тому, що воно вміщує дійсно найважливіші документи, де як австрійська, так і українська сторони висловлюють свої позиції з актуальних питань тогочасного політичного життя. Досить узяти до уваги те, що практично всі ці матеріали від початку були конфіденційними і залишалися такими протягом більш ніж сорока років. Якщо говорити про матеріали української сторони, то така їх відвертість була пов'язана з необхідністю характеризувати внутрішню- та зовнішньополітичну ситуацію максимально правдиво, оскільки українські політики очікували матеріальної та політичної підтримки з боку австрійської держави. Що стосується документів представників установ державної влади та найвищого державного керівництва Австрії, то йдеться про матеріали для внутрішнього користування, які містили максимум інформації для прийняття рішень на найвищому рівні та докладні вказівки для реалізації прийнятих рішень. Саме такі документи містять найбільш відверті характеристики подій, особистостей та розкривають справжні рушійні сили політичного планування.

Варто також зазначити, що документи всіх чотирьох томів за своєю інформативністю та науковою цінністю є рівнозначними. Кожен том містить також високоінформативний предметно-іменний і географічний покажчики та список скорочень.

Зокрема, про Українську парламентську репрезентацію наводяться такі дані: "Колегіальне товариство 29 українських депутатів Райхсрату з Галичини та Буковини. Окрім політ. діяльності як парламентського клубу, нерідко здійснювали також політичне керівництво галицькими та буковинськими українцями. Першим президентом був Юліан Романчук (1907), потім Кость Левицький (1910) та д-р. Євген Петрушевич (1916-1918). До Укр. парл. репр. у якості постійно запрошених належали 5 членів палати панів австрійського парламенту: Олекс. Барвінський (христ. соціаліст), д-р. Іван Горбачевський (позапартійний), Ладислав Федорович (позапартійний), Й. Св. Костянтин Чехович, гр. - кат. єпископ Перемиський (Перемишль, Східна Галичина) та Й. Св. Андрей граф Шептицький, гр. - кат. єпископ Львівський та митрополит Галицький (Східна Галичина)". Або: "Цегельський, Лонгін, д-р., нар. 20.8.1875, пом. 13.12.1950, адвокат, учасник Українських Установчих Зборів, член Загальної Національної Ради, перший міністр внутрішніх справ західноукраїнського (галицького) уряду (1918-1919), віце-міністр закордонних справ уряду УНР (Петлюри) 1919, особливий уповноважений диктатора З. - Укр. Н. Респ. в США, укр. публіцист і журналіст, головний редактор укр. газет "Українське Слово" та "Діло" у Львові і "Америка" у США, співробітник Союзу визв. України (1914)". Стосовно менш відомих історичних осіб подається стисла характеристика їх діяльності, зокрема: "Бронський, генерал укр. армії, комендант Києва у 1918 р."

До першого тому збірника увійшли 186 документів, згрупованих за тематичним принципом. Це, зокрема, матеріали про ситуацію в Галичині у 1914-1915 рр., про ставлення українців та поляків до російської окупації Галичини, звернення українських громадських організацій Львова до австрійського дипломатичного відомства та Головного командування армією, формування українського легіону у складі австрійської армії, план відправлення української військової експедиції на Кубань, про діяльність "Союзу визволення України" та його зв'язки із зовнішньополітичним відомством Австрії, відродження українського національного життя в Росії після лютого 1917 р., політичні проблеми Центральної Ради. Названі теми розкривають листування Зовнішнього відомства у Відні зі своїми представниками в Україні; листування Головного командування армії з МЗС; доповідні матеріали Міністерства внутрішніх справ та його регіональних підрозділів; внутрішні аналітично-директивні документи Головного командування армії. Йдеться про документи з принципових політичних питань, де висвітлено глибинні механізми розроблення політичної стратегії: аналітичні звіти та повідомлення дипломатичних представників, вищих офіцерів армії, військової розвідки, Міністерства внутрішніх справ, що перебували на Україні або контактували безпосередньо з австрійським імператором, узгоджуючи політичні кроки його української політики. Функції узгодження діяльності різних державних установ стосовно українського питання були покладені на дипломатичне відомство. Серед його головних обов'язків була оцінка впливу українського руху в Австро-Угорщині на політичну ситуацію в російській Україні, стеження за балансом інтересів польського та українського населення Галичини, врахування суспільно-політичного резонансу політики Відня серед польського населення Росії та Германії. Звернення українських політичних організацій (Союзу визволення України, Української національної ради, Української парламентарної репрезентації) та політиків (Петрушевича, Скоропадського та ін.) до керівництва Австро-Угорщини стосуються питань підтримки українського національного руху та держави. За обсягом ці документи посідають у томі третє місце після дипломатичних та воєнних. До цієї групи матеріалів належать листування органів Української парламентської репрезентації, запити українських депутатів віденського парламенту, велика група документів Союзу визволення України, меморандуми Загальної Української Ради, Української педагогічної спілки та учительської громади м. Львова стосовно ситуації в Холмщині та на територіях, окупованих австрійською армією. Документи українських організацій і політиків

розкривають особливості їх взаємозв'язків з австрійською владою та межі їх впливу на політику Дунайської монархії.

Другий том збірника (1967, 484 с.) присвячений переважно подіям початку 1918 р.: мирним переговорам Центральних держав з Україною у Бересті-Литовському та їх політичним результатам. У ньому наводиться 301 документ, зокрема ті, що висвітлюють хід переговорів у січні-лютому 1918 р. за участю делегації України, тексти підписаних нею протоколів (у тому числі таємних). Велика група документів стосується Холмського питання та його релігійних аспектів. Це, зокрема, доповідні матеріали Зовнішнього відомства відносно протестів Польщі у зв'язку з приєднанням Холмщини до України, намагань українського уряду встановити свою владу в Холмщині, спроб відновлення Холмської греко-католицької єпархії у 1915-1918 рр. та намагання православних ієрархів відновити свою діяльність на Холмщині у серпні-жовтні 1918 р. Другою за значенням темою є діяльність митрополита Української Греко-Католицької Церкви А. Шептицького на засланні в Росії, проблема перенесення реліквії св. Йосафата Кунцевича до Австрії, намагання австрійської влади сприяти отриманню митрополитом Шептицьким сану кардинала, нагородження Шептицького орденом Леопольда. Переважна більшість матеріалів за цими темами походить з дипломатичного відомства, яке відповідало за український напрямок австрійської політики як за межами, так і в самій імперії. Окрім внутрішнього відомчого листування, наводиться також листування австрійського імператора з міністром закордонних справ стосовно значення діяльності Шептицького та листування самого Шептицького із Зовнішнім відомством. Доповідні матеріали про діяльність архієпископа Львова та митрополита Галицького графа А. Шептицького свідчать про увагу урядових кіл Австро-Угорської монархії до національно-політичної та релігійної діяльності українського ієрарха. Документи лютого 1914 - грудня 1916 рр. свідчать, що керівництво Зовнішнього відомства Австро-Угорщини розглядало питання політичної доцільності можливого посвячення Шептицького в сан кардинала католицької церкви.

Діяльність Шептицького постійно відстежувалася австрійською владою протягом першої світової війни, зокрема його перебування у Росії як інтернованої особи. Документи 1917 р. свідчать про занепокоєння австрійського уряду намірами ієрарха поширювати унію на теренах російської України. У листуванні австрійських урядових установ з приводу підготування проекту указу імператора про нагородження Шептицького орденом Леопольда розкривається суперечливість української політики Відня, що балансувала між вимогами польської та української громад Галичини. Серед факторів, які формували австрійську політику, був і захист інтересів великих польських землевласників на Україні, про що свідчать документи січня-травня 1917 року.

Найбільшим за обсягом є 3-й том. До нього увійшли 486 документів часів правління гетьмана Скоропадського. Зокрема, це звіти Генерального консула Австро-Угорщини в Києві, уповноваженого віденського Зовнішнього відомства при Головному командуванні армії, Надзвичайного і Повноважного посла Відня у Києві, листування міністра закордонних справ Австро-Угорської імперії, конфіденційні документи Міністерства війни, Головного командування армією та Міністерства оборони країни; радника австрійського посольства у Києві, повноважного представника австрійського головного командування у Києві (офіцера військової розвідки), австрійського консула в Одесі, повноважного генерала австрійського головнокомандування в Україні, Міністерства юстиції, посла Австро-Угорщини в Берліні, а також українських депутатів австрійського парламенту та посла УНР у Відні. Слід наголосити, що йдеться саме про ті документи, які були підготовлені для інформування політичного керівництва імперії про ситуацію в

Україні, про ефективність австрійської окупаційної політики та про директиви дипломатичним і військовим представникам Австрії в Україні.

Шістдесят відсотків документів походять з дипломатичного відомства, 25% - з військового, решта - з міністерств юстиції та внутрішніх справ, інших державних установ. Документів українського походження у цьому томі дуже мало. Серед них - звернення посла УНР у Відні А. Яковліва до Зовнішнього відомства Австро-Угорщини та листи групи українських депутатів австрійського парламенту до прем'єр-міністра уряду імперії. Документи подані у хронологічному порядку по таких тематичних розділах: проголошення генерала Павла Скоропадського гетьманом України, період його правління; замах на командувача німецькими військами в Україні; доповіді до австрійського Зовнішнього відомства про внутрішньополітичну ситуацію в Україні напередодні падіння гетьмана Скоропадського; проблеми з реалізацією таємних протоколів до Берестейської мирної угоди; діяльність ерцгерцога Вільгельма в Україні; переговори про підсудність австрійських військовослужбовців в Україні; передання української стрілецької дивізії уряду України та створення української армії; переговори про ратифікацію Берестейської мирної угоди між Австро-Угорщиною, Німеччиною, Туреччиною, Болгарією та Україною; мирні переговори України з Росією та з Румунією; інформація австрійських офіційних осіб про роботу українських закордонних представництв.

До заключного тому збірника входить 161 документ другої половини 1918 - кінця 1922 рр. Цей період позначений кардинальною зміною в українській політиці Австрії. Виведення окупаційних військ з України після падіння німецької монархії, політика невтручання в суперечку УНР та Польщі за владу у Східній Галичині та, зрештою, розпад Австро-Угорської імперії позбавили український фактор тієї стратегічної ваги, яку він мав у попередній період.

Матеріали четвертого тому висвітлюють останні місяці перебування австрійських військ в Україні та процес їх виведення, політичні та військові наслідки усунення гетьмана Скоропадського від влади. Їх складають доповідні та директивні матеріали дипломатичного та військового відомств.

Змагання України й Польщі за владу в Східній Галичині та наслідки рішення Паризької мирної конференції про передання Польщі частини української території розкриваються на матеріалах австрійського Зовнішнього відомства, Міністерства внутрішніх справ, Головного командування збройних сил, Міністерства оборони країни та офіційних представників ЗУНР 1917-1919 рр.

Основна група документів стосується діяльності на теренах Австрії політичних та громадських організацій та ситуації в радянській Україні у 1921-1922 роках, і складається з повідомлень дипломатичних представників Відня у Москві, Берліні, Варшаві, Львові, Бухаресті, Празі.

Збірник Т. Горникевича отримав схвальні відгуки ще на етапі підготовки до друку. Так, професор Плехль у передмові зауважив, що "не лише дослідник східноєвропейської та української історії виграє від появи цієї праці, котра передусім неоціненно збагатить дослідження міждержавних дипломатичних відносин"³.

Протягом 1966-1969 рр. збірник отримав схвальні відгуки істориків - представників української діаспори: професора Василя Дмитришина з Portland State College, професора Стефана М. Горака (Eastern Illinois University), професора Петра Ісаїва та доктора Лева Шанковського ("The Ukrainian Historian", New-York). Провідний австрійський

славістичний журнал "Österreichische Osthefte" надрукував рецензію доктора Вільфдітера Біля, у якій збірнику дано високу оцінку.

Варто зазначити, що збірник, підготовлений Теофілом Горникевичем, посідає проміжне місце в повоєнній німецькомовній україністиці. Його можна вважати своєрідною відповіддю на публікації німецьких істориків з Мюнхена Ганса Байера "Центральні держави і Україна у 1918 р." (1956) та Хельги Гребінг "Українська акція" Австро-Угорщини 1914-1918" (1959), які подеколи безапеляційно розставляли акценти, характеризуючи високу місію німецького світу стосовно національно-політичного розвитку українців. Свої висновки німецькі славісти підкріплювали посиленням передусім на документи австрійських архівів, однак використовували лише незначну їх частину. Зміст усього масиву документів чотиритомника дає підстави вважати, що ідея опублікувати всі найважливіші матеріали періоду найактивнішої взаємодії українських політичних сил та австрійської державної влади з'явилася саме через необхідність оприлюднити документи, які б сприяли більш об'єктивному висвітленню цих процесів.

*Theophil Hornykiewicz. Ereignisse in der Ukraine 1914-1922. Deren Bedeutung und historische Hintergründe. Philadelphia - Horn. 1966- 1969. Bd. 1-4.

¹Wolfdieter Bihl. Österreich - Ungarn und die Friedensschlüsse von Brest - Litowsk. 1970. Wien - Köln - Graz. 197. S.

²Peter Borowsky. Deutsche Ukrainepolitik 1918 unter besonderen Berücksichtigung von Wirtschaftsfragen. Historische Studien. Lübeck und Hamburg 1970; Taras Hunczak Ed. The Ukraine 1917-1921. A Study in Revolution. Cambridge, Mass. 1977; Rudolf Mark. Zur ukrainischen Frage im ersten Weltkrieg: Flugschriften des "Bundes zur Befreiung der Ukraine" und ihm nahestehenden Publizisten 1914 - 1916. Zeitschrift der Ostforschung 33. 1984; Frank Golczewski. Zur deutschen Ukrainepolitik 1918-1926. In: Kleine Völker in der Geschichte Osteuropas. Festschrift für Günther Stokl zum 75. Geburtstag. Hrsg. von Manfred Alexander. Stuttgart 1991. S. 119-129; Frank Golczewski, Hg. Geschichte der Ukraine. Göttingen 1993. Andreas Kappeler. Kleine Geschichte der Ukraine. München 1994; Claus Remer. Die Ukraine im Blickfeld deutscher Interessen. Ende des 19. Jahrhunderts bis 1917/18. Wien-Berlin u. a. Verlag Peter Lang. 1997.

³Theophil Hornykiewicz. Ereignisse in der Ukraine 1914-1922. Deren Bedeutung und historische Hintergründe. Philadelphia - Horn. 1966-1969. Bd. I. S. XXVI.